

PRAVOPISNA, MORFO(NO)LOŠKA I LEKSIČKA ZBRKA

Sanda Ham

Vladimir Anić, Josip Silić, *Pravopis hrvatskoga jezika*,
Novi liber, Školska knjiga, Zagreb, 2001.

U Anićevu i Silićevu *Pravopisu hrvatskoga jezika* (PHJ), iza Predgovora izvršnoga urednika Slavka Goldsteina, na dnu je čiste bijele stranice ispisano ovako:

“Ovo se izdanje objavljuje uz potporu
Ministarstva kulture Republike Hrvatske
Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske”

Na sljedećoj je stranici Sadržaj, pa onda veliki naslov Pravila i upute, pa Uvod. Prvo pravopisno poglavlje: Pravila i upute, na 215 je stranica; drugo poglavlje: Opći pravopisni rječnik, na 704 je stranice; treće poglavlje: Rječnik vlastitih imena na 38 je stranica, a posljednje je poglavlje Rječnik kratica ispisano je na 13 stranica. Sve skupa 970 stranica koje se zovu Pravopis hrvatskoga jezika i koje čine PHJ najopsežnijim od svih koje smo imali.

Iako je na tih 970 stranica mnogo onih koje me začuđuju, najzačudnija mi je ipak ona čista bijela na čijem je dnu oglašena potpora Ministarstva kulture i Ministarstva znanosti. Ministarstvo se u pravopisima obično spominje u kontekstu u kojem je spomenuto i u izdanjima *Hrvatskoga pravopisa* (HP) S. Babića, B. Finke i M. Mogušića od 1994. do 2000.: “Ministarstvo kulture i prosvjete Republike Hrvatske odobrilo je uporabu ove knjige u osnovnim i srednjim školama Republike Hrvatske rješenjem broj... od 18. travnja 1994. godine”. Dakle, HP ima ministarsko odobrenje za uporabu, a PHJ ministarsku potporu za objavljivanje. Tako stvari stoje danas, a kako će biti sutra – bilo bi dobro da odluči struka. U tom je smislu osnovano i Pravopisno povjerenstvo koje će odlučiti o pravopisnoj sudbini tako da će izraditi načela za školski pravopis. S obzirom da nam ta načela još nisu poznata, u potpunosti ću se složiti s riječima prof. Silića: “Nisam za pristup po načelu kompromisa i nezamjeranja. U struci nema kompromisa. Ne bi bilo dobro izvaditi malo iz ovoga, malo iz onoga Pravopisa”.¹

1 *Republika*, 20. 3. 2001., str. 15. Naslov je novinskoga članka: Interview: Josip Silić, autor je Pravopisa hrvatskog jezika. Treba li napomenuti da se piše intervju, a ne interview – i prema HP i prema PHJ.

PHJ najavljivan je i promican mjesecima prije objavljivanja, a temeljna mu je promidžbena poruka bila kako će to biti ponajprije suvremeni pravopis,² metodološki dosljedan pravopis koji će unijeti pravopisni red, a svojim jasnim i jednostavnim pravilima nikoga ne će dovoditi u pravopisne dvojbe. Predgovorna riječ u PHJ već omekšava čvrstinu obećanja najavljujući pravopisne “dvojnosti koje su se u novije vrijeme uvriježile u praksi”, a na predstavljanju je PHJ rečeno da svakako ne će unijeti više zbrke nego HP.³

Kritike se upućivane HP ukratko mogu svesti na jedno, na kritiku dvostrukih rješenja: dvostrukosti u HP izrazom su metodološke nedosljednosti i kao takve unose pravopisnu nesigurnost, donose pravopisnu zbrku, narušavaju i onemogućuju pismenost.

Strogim kritičarima HP nije vrijedilo to što je autorski trojac S. Babić, B. Finka i M. Moguš uporno ponavljao da su dvostrukosti prijelazno razdoblje, razdoblje u kojem se postupno nude nova rješenja, razdoblje u kojem nam se daje vremena da ih prihvatimo ili ne; nije vrijedilo ni to što nova rješenja uopće nisu bila nova, nego su bila nastavak hrvatske tradicije prekinute grubim rezom Novosadskoga dogovora, nije vrijedilo ni to što su nova rješenja samo pohrvaćivanje rashrvaćenoga. I napokon, u petom su izdanju dvostrukosti nakon šest godina nestale i ostali su samo hrvatski tradicijski oblici. Ali, kritičari ostadoše kritičari smatrajući da je hrvatska tradicija zastrta prošlošću i do te mjere izgubljena u posljednja četiri desetljeća da njezin nastavak znači sveopću nepismenost.

Dvostrukosti iza *pokrivenoga r*

U jednu od dvostrukosti koje su se, kako kaže Predgovor PHJ, “u novije vrijeme uvriježile u praksi” svrstava se pisanje *je/e* iza *pokrivenoga r*. PHJ ponovo normira dvostrukosti: *pogrješka* ili *pogreška*. Kažem: ponovo, jer su u HP smanjene. Točnije rečeno, u HP samo pet riječi i njihovih oblika mogu imati dvostruke oblike:

-
- 2 Pišući već jednu pravopisnu kritiku (Pravopis natražnjak, *Hrvatsko slovo*, br. 311., 6. travnja 2001.), PHJ nazvala sam *natražnjakom* zbog toga što nas svojim dvostrukostima *pogrješka/pogreška* i *metci/meci* vraća u 1994., godinu u kojoj su se te dvostrukosti pojavile u HP; zbog toga što nas svojim rječničkim načelom i riječima ponuđenim u Općem pravopisnom rječniku vraća još dublje u prošlost, u 1960., godinu novosadskoga pravopisa; zbog toga što povlači u prošlost i u smjer suprotan od onoga kojim je pravopisnu (pa i leksičku) normu usmjerio *Hrvatski pravopis*.
 - 3 Riječi su to iz središnjega Dnevnika HRT, 27. ožujka 2001.

brijeg (brjegovi/bregovi), *brijest* (brjestik/brestik), *drijen*, (drenov/drjenov), *drijemati* (drjemljiv/dremljiv), *trijebiti* (istrjebljivati/istrebljivati),

a u oblicima i izvedenicama četiriju riječi samo je *e*:

vrijeme (vremena), *naprijed* (napredak), *upotrijebiti* (upotreba), *privrijediti* (privreda).

U ostalim je riječima iza *pokrivenoga r* uvijek *je*, bez dvostrukosti.

Možemo se s pravom zapitati zašto pravilo o *je* iza *pokrivenoga r* nije dosljedno i sustavno provedeno u HP i zašto su ostavljeni izuzetci i dvostrukosti. Odgovor je u stvarnoj upotrebi, u praksi – oblici *vrjemena*, *naprijedak*, *upotrijeba*, *privrjeda* ne potvrđuju se upotrebom, a navedene se dvostrukosti potvrđuju u ekavskom i jekavskom obliku – i *brježuljak* i *brežuljak...*, a i zbog sustavnih razloga da pravila budu i pedagoški prihvatljiva.

Čvrsto postavljeno načelo u PHJ prema kojemu se *ije* iza *pokrivenoga r* krati u *e*: *pogreška*, *vredniji*, *sprečavati*, *obezvređivati...* puca budući hrvatska praksa posebno od 1994. do danas pokazuje drukčije stanje, pa je načelo pravilom 401. razriješeno ovako:

401. Alternanta *e* zamjenjuje alternantu *je* u slogovima gdje se sreće skup *suglasnički fonem + r + je*: *bregovi* (prema *brjegovi* od *brijeg*), *sprečavati* (prema *sprječavati* od *sprječiti*), *vredniji* (prema *vrjedniji* od *vrijediti*), *crepić* (prema *crjepić* od *crijep*). Bez obzira na gornje načelo u praksi se ponegdje nailazi na pisanje *brjegovi*, *sprječavati*, *vrjedniji*, *crjepić* i sl.

U tekstu koji slijedi, pravopisna su pravila bez jekavske inačice (dakle, samo su ekavski oblici: *okrepa*, *vrednoća*, *pogrešiv*, *obezvređivati...*), a u Pravopisnom se rječniku uz ekavske oblike ne navode jekavski, nego se upućuje na 401., primjerice:

sprečavajući (od *sprečavati*) (v. 401)

sprečavanje (od *sprečavati*) (v. 401)

sprečavati (v. 401)...

vredniji (komp. od *vrijedan*) (v. 401)

vrednik – vok. jed. *vredniče*, nom. mn. *vrednici* (v. 401)

vrednoća (v. 401)

vrednota (v. 401)

vrednovanje (od *vrednovati*) (v. 401)

vrednovati (v. 401)...

vrednujući (od *vrednovati*) (v. 401)...

obezvređivanje (od *obezvređivati*) (v. 401)

(Usputno, to što u gornjim primjerima iza rednoga broja 401. nema točke nije tiskarska pogrješka, nego PHJ, za razliku od HP, ne dopušta točku iza rednoga broja ako iza nje dolazi zagrada, zarez, crta sa značenjem “do”, upitnik, uskličnik ili kosa crta, iako je točka razlikovna, znak da se brojka čita kao redni broj, a ne kao glavni.)

Ako pravilo niste naučili čitajući PHJ, a želite znati piše li se *grješnik* ili *grešnik*, *okrjepa* ili *okrepa*, *vremena* ili *vrjemena*, svaki ćete put pogledati u Pravopisni rječnik, svaki put potražiti i pročitati pravilo, pa onda promisliti, pa tek onda napisati. Četiri koraka da bi se došlo do pravopisnoga rješenja. Nije tako jednostavno kako nam je obećano bučnom pravopisnom promidžbom.

Ako ste pravilno naučili, primjerice pravilo 407. 5., tada ste naučili da se prefiks *pre-* piše i kao *prije-* pa je *prijelaz* i *prelaz*, a pravilo 409. kaže da ako od ekavskoga oblika izvodite koji drugi oblik, onda je i taj drugi oblik ekavski: *prelaz* – *prelazni*, a ako izvodite od (i)jekavskoga oblika, onda je i izvedeni oblik (i)jekavski: *prijelaz* – *prijelazni*. Pravilo je unutar sebe dosljedno, ali mu smeta Opći pravopisni rječnik u kojemu nema *prelaza* i *prelaznoga*, nego su samo *prijelaz* i *prijelaznost*.

Svakomu je dobronamjernomu čitatelju jasno da u posljednjim redcima zlonamjerno sitničarim gdje ne bi trebalo jer je neusklađenost pravila i pravopisnih rječnika česta u svih pravopisa i najvjerojatnije se može otpisati na tiskarski ili slični propust. Međutim, najgorčeniiji kritičari HP, koji su i najvatreniji pristaše PHJ, upravo su na neusklađenosti Pravopisnoga rječnika i pravila HP gradili svoje kritike smatrajući HP zbog toga nedosljednim, lošim i neupotrebljivim. A takvih su primjera pronašli malo pa su ponavljali i već ispravljeno.

Propisujući dvostrukosti u svim oblicima (pa tako i *vrjemena*, *naprjedak*, *upotrjeba*, *privrjeda*) PHJ nas vraća na početak pravopisnih previranja, u 1994. u doba kada se pojavljuje HP s prvim dvostrukostima – povučeni smo šest godina unatrag. Dakle, ono što se u HP smatralo metodološkom nedosljednošću, nejasnoćom i uzrokom pravopisne nesigurnosti, PHJ nam je vratio.

Gube li se *d*, *t* ispred *c*, *č*?

Drugo je pravilo u PHJ koje normira dvostrukosti *metci/meci* utemeljeno na odnosu značenja i pisanoga oblika riječi (kao i u HP iz 1994.), ali je postavljeno nešto drukčije – dvostrukosti su dopuštene ako je napisana riječ značenjski jednoznačna: *otac*, *otca*, *otče* i *otac*, *oca*, *oče*, a nisu dopuštene ako je napisana riječ dvoznačna. Tako mora biti samo *letak*, *letci*, *letče*, a ne može biti *leci*, *leče* jer bi se ti oblici mogli odnositi i na *ledac* koji bez *d* ima isti nominativ množine i vokativ jednine kao i *letak* bez *t*: *leci*, *leče*. Prema tome:

letci, ledci, letče, ledče, bez dvostrukosti. I ovdje načelno pravilo o ispadanju *d, t* ispred *c, č* puca i zbog pritiska prakse i zbog pravopisnoga imperativa prema kojemu napisana riječ treba omogućiti što točniji prijenos značenja od pošiljatelja do primatelja poruke. U PHJ napisano je to ovako:

423. Na granici se korijena i sufiksa *dc, tc, dč, tč* načelno ostvaruju kao *c* i *č*: *domorodac* – *domoroaca, domoroci* i *domoroče*; *zubatac*, *zubaca, zubaci* i *zubače*; *dohodak* – *dohoci* i *dohoče*; *naputak* – *napuci* i *napuče*. U praksi se ponegdje pojavljuju i oblici *domorodca, domorodci, domorodče*; *zubatca, zubatci, zubače*; *dohodci, dohodče, naputci, napuče* i sl.

424. Ondje gdje dolazi do kontekstom nerješiva potiranja (pa onda i sadržajne) razlike između jednih i drugih oblika, između oblika sa *c* i *č* te oblika sa *dc, tč, dc, dč*, navode se oblici sa *dc, tč, dc, dč*: *bradac* – *bratac (bradca, bradci, bradče* – *bratca, ratci, ratče)*, *ledac* – *letak (ledci, ledče* – *letci, letče)*, *mladac* – *mlatac (mladca, mladci, mladče* – *mlatci, mlatče)*

Pravila i ovdje poprilično jednoznačno pokazuju da od najavljene jednostavnosti i lake upotrebljivosti u PHJ nema baš onoliko koliko se višemjesečnom promidžbom i zaglušujućom medijskom bukom željelo prikazati. Pravilo je složenije nego u HP iz 1994., a u HP iz 2000. pravilo je ipak najjednostavnije i glasi da se *t, d* gube ispred *c* samo u *otac* – *oca, sudac* – *suca, svetac* – *sveca*; u ostalih se imenica na *-dac, -dak, -tac, -tak* ne gube. Bez dvostrukosti.

Pravilo je 423. u PHJ u neskladu s Općim pravopisnim rječnikom: uz *otac, oca* upućuje na pravilo 423. (što znači da može i *otca*), a uz *sudac, suca* izostaje upućivanje. Znači li to da je moguće *otca*, a nije moguće *sudca*?

I što sada? Kritizirane su dvostrukosti iz 1994. i opet pred nama. Kritičarima su u HP bile nepodnošljive. Hoće li u PHJ biti podnošljivije? Ne bi trebale, nije bilo nikakve potrebe vraćati se na staro i preusmjeravati dobro usmjerena pravila iz HP.

Ali dvostrukosti iz PHJ pokazuju nešto zanimljivo i dobro: hrvatska tradicija kojom su *pogrješke* i *metci* dobili status suvremenih normativnih oblika više se ne može zanemariti, a vjerojatno ne će moći ni u načelima koja nam je najavilo Ministarstvo.

Napokon, i sam je profesor Silić o dvostrukostima rekao sljedeće: “Još uvijek je na snazi četvrto izdanje Babić-Finka-Moguševa Pravopisa i morali smo ga dijelom usvojiti. Ne bismo išli na dvostrukosti da toga već nije bilo, da školski udžbenici, a posebno oni iz jezika, nisu pisani po toj dvostrukosti.”⁴

4 *Republika*, 20. 3. 2001., str. 15.

Sastavljeno i rastavljeno pisanje

Dvostrukost *ne ću / neću* u PHJ nije prihvaćena, bez obzira na školsku praksu i HP; propisuje se samo *neću*, bez dvostrukosti. U HP iz 2000., u petom izdanju, propisuje se samo *ne ću*, isto tako bez dvostrukosti.

U hrvatskom je jezikoslovlju općeprihvaćeno (tako je barem bilo u svim pravopisima do sada, a u tom je smislu i profesor Silić govorio za prošloljetošnji *Globus*) načelno pravilo o sastavljenom pisanju riječi koje najkraće glasi ovako: sastavljeno se pišu one riječi koje zajedno daju novo značenje. Razjasnit ću jednostavnim primjerima: *Uoči* Uskrsa imamo praznike / Gledao me *u oči*, u kojima *uoči* i *u oči* ima različito značenje pa se zbog toga različito i piše. Sastavljeno se pišu i one riječi u kojima je jedan dio nesamostalan i ne upotrebljava se samostalno, kao primjerice *nemam* jer je *mam* nesamostalno i ne upotrebljava se samostalno. Prema istim se pravilima piše i rastavljeno *ne ću*: oba su dijela samostalna i mogu se upotrebljavati neovisno jedan o drugom; sastavljeno napisano *neću* nema nikakvoga novoga i različitoga značenja od rastavljenoga *ne ću*. Prema tome, nema razloga da se *ne ću* piše sastavljeno.

U PHJ nema općeprihvaćenoga temeljnoga pravila o sastavljenom pisanju (koje sam u gornjem ulomku navela), jedino je u 315. rečeno da se sastavljeno pišu prefiksi, sufiksi i nastavci pa se nadalje govori o tom da prefiksi mogu imati ulogu prijedloga pa ih tada pišemo odvojeno od imenice. Izostaju kriteriji – kada to prefiks poprima ulogu prijedloga i prema kojemu kriteriju? Pravilo nije jasno, naprotiv, u Pravopisnom su rječniku oblici *nizdlaku*, *uzdlaku*, *uglavu*, *naruku*, *sruke*, *nasmrt*, *nizdol*, *napoček*, *napodnogu*..., tek je dio tih oblika oprimgjeren, a primjeri su isključivo frazemi.⁵

Ako želimo pisati prema PHJ, moramo znati kada smo upotrijebili frazem i kada smo prijedlog i imenicu upotrijebili kao dio frazema – ako su prijedlozi dijelovi frazema, tada prestaju biti prijedlozi, a postaju prefiksi! Nimalo jednostavno i nimalo točno. Frazemi su posebne jezične jedinice u kojima su značenjskom pretvorbom zahvaćeni svi sastavni dijelovi frazema, a ne samo prijedlozi i imenice. Frazem: Ivan svima *ide niz dlaku* znači Ivan svima *odobrava*, a značenje *odobrava* nastaje značenjskom pretvorbom svih frazemskih dijelova: *ide niz dlaku*, a ne samo dijela *niz dlaku*. Ili ćemo sve dijelove pisati rastavljeno ili ćemo sve pisati sastavljeno *idenizdlaku* – a to ipak nije moguće.

5. S obzirom da sam o pitanju rastavljenoga/sastavljenoga pisanja frazemskih sastavnica opširno (i nadam se, utemeljeno) pisala u radu Pravopisu -- ponosu! ili Pravopisu po nosu!, *Jezik*, god. 47., br. 4., Zagreb, 2000., ovdje ću vrlo kratko naznačiti zašto sastavljeno pisanje smatram neprihvatljivim.

Osim toga, PHJ nedosljedan je unutar samoga sebe: govoreći o navodnicima, u 235. 3., navodi se primjer: Rješenja se donose *u hodu*, gdje bi prema pravopisnom pravilu o sastavljenom pisanju trebalo pisati: Rješenja se donose *uhodu* jer je primjer istoga tipa (frazem) kao i primjer iz Općega pravopisnoga rječnika kojim se oprimjeruje sastavljeno pisanje unutar frazema: Ugled se ne dobiva tako da se svemu ide *nizdlaku*.

A što je s ostalim frazemima? Treba li pisati: Dobio je od djevojke *ponosu* jer uvijek kasni na sastanak., Ivana je povukla *zanos* i ostavila ga *nacjedilu*. Prema onomu što se daje nazrijeti iz PHJ, traži se takvo pisanje. Jesmo li spremni za naglu i skokovitu promjenu svojih pravopisnih navika? I možemo li ju uopće usvojiti s obzirom na to da u PHJ nema jasnoga pravila – pravilo o sastavljenom pisanju prefiksa, sufiksa i nastavaka mutno je i neprozirno, o frazemima se izrijekom ne govori, a Pravopisni rječnik navodi samo ponešto od frazema, a veći dio je ispušten.

Valja pripomenuti da se sa sastavljenim pisanjem frazemskih sastavnica ozbiljnije pokušava od 1986., od *Pravopisnoga priručnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, ali upotreba ipak ne slijedi taj pokušaj. Jedini je jezični priručnik koji u novije doba preporučuje takav način pisanja, *Jezični savjetnik*,⁶ ali i u *Savjetniku* je sastavljeno pisanje unutar frazema upisano mimo suglasnosti svih suautora (što je uočljivo zbog poglavlja koja preporučuju posve suprotno, rastavljeno pisanje), a i cijela je problematika površno i nesustavno opisana.

U sastavljenom je i rastavljenom pisanju HP barem jasan – postoji temeljno pravilo i pravila o sastavljenom i rastavljenom pisanju pojedinih vrsta riječi, pa i o pisanju frazemskih sastavnica. Sve to u PHJ izostaje, odnosno, obuhvaćeno je pravilom o sastavljenom pisanju sufiksa, prefiksa i nastavaka; prefiksoida i sufiksoida.

Prihvati li se u budućim načelima pravilo iz PHJ o sastavljenom pisanju unutar frazema, bit ćemo pred ozbiljnom poteškoćom.

Prvo, takvo je pisanje upotrebom nepotvrđeno – bilo bi posve novo i bez ikakvoga oslonca na ikakvu hrvatsku tradiciju, što znači potpunu promjenu pravopisnih navika.⁷

Drugo, nema bitnoga logičnoga, jezičnoga i pravopisnoga opravdanja za takav način pisanja, pa onda i za takvu potpunu promjenu pravopisnih navika. Ako ćemo poslušati predgovornu riječ u PHJ koja kaže da su pravopisna pravila “maksimalno prilagođena dominantnim tokovima novije hrvatske književ-

6 E. Barić..., *Hrvatski jezični savjetnik*, Zagreb, 1999.

7 U srpskoj se tradiciji potvrđuje, primjerice, načelom i ponešto primjerima u Beličevu *Pravopisu srpskohrvatskoga književnog jezika* iz 1923., a potpuno u *Gramatici srpskohrvatskoga jezika* Mihaila Stevanovića iz 1986.

nosti”, imamo razlog više odbiti pisanje *nizdlaku*, *uzdlaku*, *uglavu*, *naruku*, *sruke*, *nasmrt*, *nizdol*, *uvjetar*... jer se ono ne potvrđuje u novijoj hrvatskoj književnosti, a poglavito ne u starijoj. Ako se pokoje *naruku* i *sruke* u kojem hrvatskom tekstu i potvrdilo, bit će ponajprije nakon 1960., utjecajem novosadskoga pravopisa koji propisuje takve oblike. Iz hrvatske knjige nisu izniknuli.

Treće, sastavljenim pisanjem frazemskih sastavnica izravno se zadire u rječnik jer nastaju nove riječi, novi leksemi; pravopis na sebe preuzima ulogu leksikologije. A baš je to ono što se u Uvodu PHJ izrijekom odbacuje jer se ovako kaže: “Autori su vodili računa o tome kako i koliko pravopis smije preuzimati na sebe kompetencije gramatike, ortoepije (pravogovora) i leksikologije.” Usuprot tomu, PHJ postade leksikograf.

Novosadski lik Općega pravopisnoga rječnika

Svaka je pravopisna knjiga normativni priručnik u koji zagledamo kada ne znamo je li u riječi *ć* ili *ć*, *ije* ili *je*, veliko ili malo početno slovo... Od pravopisa očekujemo da nam pomogne, da nam kaže što i kako treba. Tomu pravopisi i služe.

Potragu za traženom riječi najčešće započinjemo u pravopisnom rječniku – u njemu bi trebale biti zapisane riječi koje su zbog ovoga ili onoga razloga pravopisno zanimljive. Ako se pravopis zove Pravopis hrvatskoga jezika, tada u njem s punim pravom očekujemo pravopisno zanimljive hrvatske riječi – riječi izvorno hrvatske, internacionalizme, tuđice dobro udomaćene u hrvatskom jeziku, pokoju hrvatsku zastarjelicu ili dijalektizam koji se češće upotrijebi bilo kao stilem, bilo kao razgovorni oblik.

Naši su pravopisi, od Brozova iz XIX. st. pa preko svih onih iz XX. st., uglavnom prihvaćali to načelo. Izuzetak je bio novosadski pravopis u kojem je bilo svega i svačega – bio je to pravopis za ukuhavanje hrvatskosrpskoga jezičnoga jedinstva pa su hrvatske i srpske riječi stajale jedna drugoj bok uz bok.

Naši su se pravopisi, od Brozova iz XIX. st. pa preko svih onih iz XX. st., uglavnom prihvaćali i leksičkoga normiranja, pa su uz riječ različitim znacima (najčešće: *, >) upućivali na njezin odnos prema hrvatskom književnom jeziku. Dakle, normativni leksički upadi u pravopisni rječnik nisu proizvod našega doba, a ponajmanje “desetogodišnjega nasilja nad hrvatskim jezikom” koje su strogi kritičari pripisivali i HP. Čak je i novosadski pravopis imao oznaku kojom se upućivalo na preporučljiviju riječ. Ta preporučljivija riječ obično nije bila ona hrvatska, pa je hrvatska strana novosadskoga sporazuma prestala surađivati napustivši hrvatskosrpshtinu. A to se dogodilo davno, davno prije nego što se raspala jugoslavenština. Odbili smo hrvatskomu rječniku dati novosadski lik.

Kako se PHJ nosi s leksičkim normativnim upadima u pravopisno zanimljive riječi? Nikako. U uvodu je Općega pravopisnoga rječnika rečeno: “U

skladu sa shvaćanjem da pravopis nije opći jezični savjetnik u Općemu su rječniku navedene samo one riječi koje su na bilo koji način (makar i neizravno) samo pravopisno zanimljive. Uz njih se ne navode nikakve oznake koje bi govorile o tome jesu li te riječi prihvatljivije ili neprihvatljivije od drugih riječi koje se u istom ili sličnom značenju rabe. One su u Rječniku samo zato da onima koji ih pišu kažu kako ih treba pisati.”

Vrlo je ozbiljno pitanje kako ćemo pristupiti pravopisnom rječniku, koje će nam načelo biti vodeće. Prihvatimo li načelo iz PHJ, dobit ćemo rječnik kakav smo i dobili – natražnjački, vratit će na s u 1960., u godinu bjelodanoga ukulavanja hrvatosrpsštine, a tu smo pravopisnu godinu i pravopisni rječnik te vrste već jednom odbili.

Bit će posve precizna i konkretna: u PHJ ima riječi koje jesu pravopisno zanimljive, ali manje (ili nimalo) za hrvatski jezik, a više (ili samo) za srpski: *aćeći se, aćenje, aćik, aćiti se, čošak, kafedžija, kafedžijski, kaišarluk, komšiluk (komšiluče, komšiluci), histerički, konsignacioni, obligacioni, okupacioni, opozicioni, rotacioni, rekapitulacioni, rekonstrukcioni, reklamacioni, solistkinja, srča, primitivist, primitivistkinja, primčiv, primčivost, uzdržanost, uzdržljivac, uzdržljivost, zagojaćen, zagojaćenost...* To je samo uži izbor, daleko od potpunoga.

Navedeni se uži izbor nehrvatskih riječi i oblika može razvrstati i razjasniti trima odrednicama, trima odnosnicama prema hrvatskome književnome jeziku.

1) nehrvatske riječi: *aćeći se, aćenje, aćik, aćiti se, kaišarluk, primčiv, primčivost, uzdržanost, uzdržljivac, uzdržljivost, zagojaćen, zagojaćenost* – uz navedene riječi trebao bi i dvojezični rječnik, uostalom, sve su navedene u Brodnjakovu razlikovniku.⁸

2) Hrvatski dijalektizmi koji se razgovorno upotrebljavaju (najčešće po Slavoniji), a u srpskom jeziku imaju književnojezični status: *čošak, kafedžija, komšiluk, srča* – s tim da se *kafedžija* i *srča* vrlo rijetko potvrđuju, ali nisu nepoznate riječi. Općenito rečeno, dijalektizmi (i to najčešće štokavski, turskoga podrijetla) česti su gosti naših rječnika, bilo jednojezičnih, bilo pravopisnih. U jednojezične ulaze zbog široke upotrebe u razgovornom jeziku, ali tada uz njih stoji oznaka podrijetla i upućuje se na književnojezičnu inačicu. U pravopisne rječnike obično ulaze prema istom načelu, ali i zbog toga što su pravopisno zanimljive, bilo zbog *č, ć, đ, dž* ili kojega drugoga slovopisnoga ili pravopisnoga razloga.

Novosadski pravopis (sukladno hrvatskosrpskomu rječničkomu načelu) ne kaže o književnojezičnom statusu štokavskih dijalektizama; HP upisivanje tih

8 V. Brodnjak, *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Zagreb, 1992.

riječi u Pravopisni rječnik razjašnjava u Predgovoru pravopisnomu rječniku i upućuje na valjane hrvatske oblike;⁹ U PHJ, sukladno rječničkom načelu, takvo upućivanje izostaje.

3) Nehravatski tvorbeni oblici: *histerički, konsignacioni, obligacioni, okupacioni, opozicioni, rotacioni, rekapitulacioni, rekonstrukcioni, reklamacioni, solistkinja, primitivist, primitivistkinja*. O neprihvatljivosti oblika na *-ioni* piše se još u HP iz 1971. na str. 61.: “Završetak *-ioni* (*akumulacioni, kandidacioni, organizacioni*) u tih pridjeva tuđa je tvorba i u hrvatskom je jeziku valja izbje-gavati.”; u Pravopisnom rječniku HP iz 2000. tih oblika nema, ali je na str. 149. navedeno ovako: “U rječnik nisu uneseni ni pridjevi na *-ioni* jer su oni svojom glavninom izašli iz upotrebe današnjega hrvatskoga književnoga jezika, umje-sto njih upotrebljavaju se pridjevi na *-ijski*... Ako ih tko upotrebljava ili želi upotrijebiti, valja znati da završavaju na *-ioni*, a ne na *-ijoni*.” Međutim, PHJ u 484. kaže: “Skup *io* pojavljuje se u riječima stranoga podrijetla i u riječima domaćega podrijetla gdje fonem *o* alternira s fonemom *l*: *biologija, organiza-cioni, mislio*...”, ne praveći ni upotrebnu ni normativnu razliku između oblika na *-ioni* i *-ijski*. Kada je riječ o tvorbenim oblicima *histerički, solistkinja*, mislim da nema jezičnoga savjetnika ili gramatike koji ne upozoravaju na nji-hovu neprihvatljivost u hrvatskom književnom jeziku.

Navedenim se trima odnosnicama može pridodati i četvrta, odnoseća se na riječi (?) *nizdlaku, uzdlaku, uglavu, naruku, sruke, nasmrt, nizdol, napoček, napodnogu*, a te riječi (?) mirne duše možemo smatrati novotvorenicama.

Naravno da su uz nehravatske riječi u PHJ zapisane i hrvatske riječi i oblici, ali se na njih ne upućuje, nego su na rječničkom redu kada im abecedni red to dopusti – *ugao, gostioničar, histerični, konsignacijski, obligacijski, opozicijski, primitivac, solistica*...

Evo i pet nizova riječi i oblika (i to je samo uži izbor, daleko od potpunoga)

kašičara	kičma ¹⁰	kaiš
kašičetina	kičmeni	kaišajući
kašičica	kičmenica	kaišarluk
kašičkajući	kičmenični	kaišati
kašičkanje	kičmenjača	kaišić
kašičkati	kičmenjak	kaišac
kašični		kaišanje
		kaišar

9 Napominjem da je u HP uz *čošak* upisano: *kut, ugao; komšiluka* nema, ali je *kom-šija; kafedžije* i *srče* nema.

10 *Kičma* je hrvatska, ali u frazemu: *biti bez kičme* ili u prenesenom značenju, primje-rice u prezimenu Ivica *Kičmanovića* iz Kovačičeva romana *U registraturi*.

kaišarenje	hapšen	hiljada
kaišarev	hapšenica	hiljadarka
kaišariti	hapšeničin	hiljadeći
	hapšenički	hiljaditi
haps	hapšenik	hiljadugodišnji
hapsana	uhapšen	hiljadugodišnjica
hapsandžija	uhapšenica	hiljađenje
hapseći	uhapšeničin	
hapsiti	uhapšenik	

koji ne samo da izgledaju kao preslici iz novosadskoga pravopisa, nego izgledaju kao dopunjeni i prošireni novosadski preslici. A predgovorna riječ u PHJ kaže da su pravopisna pravila “*maksimalno* prilagođena dominantnim *tokovima* novije hrvatske književnosti”. Kada bi uistinu bila *potpuno* prilagođena *tijekovima* novije hrvatske književnosti, tada bi i “bogati pravopisni rječnik i veliki izbor primjera koji olakšavaju njihovu primjenu” ipak izgledao nešto drukčije.

Zanimljiv je i primjer *Europe*¹¹ – u Rječniku vlastitih imena PHJ nema ni *Evrope* ni *Europe* (ali ima Eritreje, Estonije, Etiopije...), pridjevi su u vlastitom imenu riješeni kao dvostrukosti: *Europska* unija / *Evropska* unija, *Evropski* dom / *Europski* dom..., a u tekstu pravopisnih pravila samo je *Evropa*. I to kao *geografsko*, a ne *zemljopisno* ime. Zanimljivo bi bilo statistički pogledati koliko se puta u posljednjem desetljeću potvrdilo *Europa*, *europski*, a koliko puta *Evropa*, *evropski*? Mislim da se *Evrope* mogu zanemariti, toliko ih je malo. Ili je i *Europa* djelom “desetogodišnjega nasilja nad hrvatskim jezikom”?

Pišući o *Rječniku hrvatskoga jezika* Leksikografskoga zavoda, Radoslav je Katičić u pohvalu Rječniku rekao: “Druge bi pak rječnike trebalo temeljito prerađivati, gotovo zasnivati i izrađivati iznova, da se uzmognu tako usavršiti. Vjerujem da je time vrsnoća novoga rječnika nedvosmisleno opisana. A postignuta je bitno primjerenom, čvrsto zacrtanom i dosljedno provučenom stvaralačkom zamisli. Nigdje tu nije prevladao osjećaj da se manje određenim gledištem postiže poželjna gipkost, kako su danas neki skloni olako misliti. Potrebna se gipkost tu postiže valjano odmjerenom primjenom nepotkupljivo čvrsta gledišta. Neodređeno gledište, treba to jasno reći, ne omogućuje gipkost, nego stvara mutljagu. I koliko se tko možda u njoj ugodno i osjećao, ona niti išta

11 O jezičnim razlozima zašto *Europa*, a ne *Evropa* piše još HP 1971. (str. 52.).

valjano opisuje, niti valjano objašnjava. Od nje na kraju krajeva nikomu nema baš nikakve koristi.”¹²

Ne želeći uspoređivati Opći pravopisni rječnik u PHJ s navedenim Rječnikom hrvatskoga jezika (jer riječi u različite vrste rječnika ulaze i prema različitim načelima), želim samo reći da u hrvatske rječnike (a pravopisni je rječnik bilo kojega pravopisa hrvatskoga jezika – hrvatski rječnik) riječi ulaze prema posve određenom gledištu, ali u PHJ to posve određeno gledište izostaje. U skladu s tim izostaje i posve određena slika suvremenoga hrvatskoga jezika koja zbog svoje neodređenosti postaje netočna, nejasna i mutna, gubeći tako svoj suvremeni lik.

Teorijska razina razumljiva malobrojnima

U hrvatskim je pravopisima uvijek bilo riječi i o glasovnim promjenama, bez obzira nazivao li ih određeni pravopis jednačenjem prema zvučnosti, tvorbenom mjestu, ispadanjem suglasnika, sibilizacijom, jotacijom..., ili ih nazivao morfo(no)loškim alternacijama i kombinacijama fonema.

Pravila je o jednačenju prema zvučnosti, tvorbenom mjestu i ispadanju suglasnika pravopisno postavio još I. Broz u *Hrvatskom pravopisu* 1892., D. Boranić naslijedio je tu tradiciju, a održala se sve do petoga izdanja našega suvremenoga *Hrvatskoga pravopisa*.

U Brozovu su pravopisu navedene glasovne promjene imale izrazitu praktičnu svrhu – Brozov pravopis ukida morfonološki pravopis, a uvodi fonološki. S obzirom da se morfonološkim pravopisom ne bilježi jednačenje prema zvučnosti, jednačenje se prema tvorbenom mjestu bilježi samo djelomično, a isto tako i ispadanje suglasnika, glasovne su promjene imale naučiti Hrvate novomu fonološkomu pravopisu; u Brozovu pravopisu svrha im je bila zorno preslikati govor u pismo, ali i naznačiti bilježenje onih riječi u kojima se govor ne preslikava u pismo, pa su u Broza primjeri: *nadčestiar*, *nadčovječni*, *nadčutni*, *odštetiti*, *kadšto*, *hrvatstvo*, *najjedriji*..., 13 riječi na koje se upozorava jer su napisane drukčije od izgovorenoga.

U našem suvremenom HP navedenim glasovnim promjenama nije svrha ikoga odvikavati od navike morfonološkoga pravopisa, nego je svrha izdvojiti skupove glasova (pa onda i riječi u kojima su ti skupovi) koji se izgovaraju drukčije nego što se pišu.

Isto je i u PHJ, jedino što izostaje tradicijsko imenovanje glasovnih promjena pa su jednačenje prema zvučnosti, tvorbenome mjestu i ispadanje su-

12 R. Katičić, Istinska vrijednost na radnom stolu, *Vijenac*, godište IX., broj 180, 25. 1. 2001., str. 7.

glasnika obuhvaćeni poglavljem XXXVII., Kombinacije fonema, A. Suglasnički fonemi u međusobnim kombinacijama i u B. Suglasnički fonemi ispred sufikasa i nastavaka. Odustajanjem od tradicijskoga imenovanja, PHJ poprima suvremeniji lik nego HP, ali sadržajno nema razlika – grada je samo na drukčiji način raspoređena i jezične su činjenice samo drukčije nazvane. Međutim, pozornost je prosječnoga korisnika ipak usmjerena tradicijskomu načinu – što zbog dosadašnjih pravopisa, a što zbog školskih udžbenika u kojima se glasovne promjene¹⁴ i odstupanja u bilježenju tih glasovnih promjena izložena na način bliži *Hrvatskomu pravopisu*.

Tako je, primjerice, jednačenje prema tvorbenom mjestu u PHJ razdvojeno u dvama poglavljima, pa je u poglavlju o “kombinacijama suglasničkih fonema”, na str. 134., rečeno o “fonemima *z, s*” ispred nepčanika i “fonemu *n*” ispred usnjenika, a u poglavlju je o “suglasničkim fonemima ispred sufikasa i nastavaka”, na str. 138., rečeno o “fonemu *h*” ispred nepčanika *č, ć*. (I to je rečeno tako da nam više nije dopušteno pravopisno birati između *dahćem* i *daščem*, nego je samo *daščem*. Prema tome pretpostavljam da više ne *drhćem*, nego samo *drščem*.)

Osuвременjavanje ne smatram slabom stranom u PHJ, naprotiv, ali može li se prosječni korisnik bez poteškoća poslužiti građom i može li bez poteškoća preusmjeriti pozornost na takav način izlaganja? Može, ako mu je prije čitanja PHJ poznato što je grafem, fonem, fonemska alternacija, fonetika, fonologija, morfo(no)logija, način bilježenja fonema, način bilježenja glasova; ako je nazivlje dosljedno provedeno u pravopisnom tekstu. Bez dosljednosti je te vrste izgubljen. A u PHJ dosljednosti nema, a ni odgovarajućih dodatnih razjašnjenja. Naglašavam: odgovarajućih, jer razjašnjenja postoje, ali ovakve su naravi: “Jednostavnosti radi (i tradicije radi) pojave se u poglavljima XXXI – XXXIX. objašnjavaju s gledišta fonologije. Inače pripadaju morfo(no)logiji. Isto se tako jednostavnosti radi (i tradicije radi) *evi* (“u dugoj množini”), *jem* (u prezentu) i *jah* (u imperativu) nazivaju nastavcima, iako su nastavci *i* (u *evi*), *m* (u *jem*), \emptyset (u *i*) i *h* (u *jah*).”¹⁵ To je tek napomena stručnjaku, a ne razjašnjenje prosječno obrazovanomu nestručnjaku.

13 Primjeri su iz četvrtoga (nepromijenjenoga) izdanja *Hrvatskoga pravopisa* I. Broza koji je priredio D. Boranić.

14 Uključujući i gimnazijski udžbenik J. Silića *Hrvatski jezik 1*, Zagreb, 1998., gdje je isti sadržaj (naravno, užega opsega prilagođenoga 1. razredu gimnazije) obuhvaćen poglavljem o glasovnim promjenama na granicama morfema.

15 Bilješka 4. na str. 117. uz naslov: Fonem *č*. Tradicija kojom se *-jem* i *-jah* smatraju nastavcima poznata mi je, ali tradicija u kojoj se *ev* iz duge množine *evi* smatra nastavkom nije mi poznata. Ili je vrlo stara ili ne poznajem literaturu, jer se *ev/ov* općenito ne smatraju nastavcima, nego proširenjima imeničke osnove, a *-i* se smatra nastavkom.

U PHJ se bez odgovarajućih (pa i bez ikakvih) razjašnjenja sa slova prelazi na grafem, s fonema na glas, fonemi i glasovi bilježe se na isti način, o odnosu grafema i fonema upućuje se na poglavlje u kojem piše o odnosu slova i glasa i gdje su glasovi zabilježeni na isti način kao i fonemi.

PHJ u točki 2. navodi latinično pismo i latinična *slova*; u 3. kaže da u latiničnom pismu jednom *grafemu* odgovara jedan *fonem*, a fonemima ž, l, n odgovaraju po dva grafema; u 4. kaže da se skup grafema *ije* fonetski “očituje dvajako: kao jednosložno *je* (bilježi se kao jē) i kao dvosložno *ije* (bilježi se kao ijē) (v. 398).” A točka 398. ne razjašnjava što znači bilježenje jē, ijē i zašto se tako bilježi, nego razjašnjava da je jē jednosložan izgovor, a ijē dvosložan. U 5. se točki govori o nepodudaranju grafema i fonema, u 7. se upućuje na XXXIX., a u XXXIX. navedena su u naslovu “slova (grafemi) i glasovi (fonemi)” pa se dalje govori samo o glasovima i slovima, a fonemi ž, l, n, navedeni u 3. točki, bilježe se u 429. kao glasovi.

Navedeno nije sitničava i zanemariva zamjerka jer PHJ od korisnika traži solidno jezikoslovno predznanje, pa ako je tako, tada i sam mora dosljedno slijediti postavljena si jezikoslovna razgraničenja. Stručnjaku skakanje sa slova na grafem, s fonema na glas, s fonološkoga i fonetskoga bilježenja nije poteškoća, ali prosječnom korisniku? Kako će nestručnjak shvatiti znakove ž, ž, š, ž, š, y. Kao slova, foneme ili glasove i na temelju čega će shvatiti kada odgovarajućeg razjašnjenja nema i kada je slovno-fonemsko-glasovna zbrka poprilična.¹⁶

Pravopisi se pišu i za korisnike s prosječnim jezikoslovnim predznanjem, a prosječno predznanje ipak ne podrazumijeva ono što se podrazumijeva u PHJ – poznavanje fonetike, fonologije i morfonologije, a povrh svega i razlikovanje jednoga od drugoga i razlikovanje svega skupa od slovopisa i pravopisa.

Nije u pitanju suvremenost pristupa i teorijska razina na kojoj je PHJ utemeljen, nego je u pitanju korisnikova sposobnost prihvaćanja takvoga pristupa. O korisnicima bi se moralo voditi računa, inače pravopis postaje knjiga razumljiva malobrojnim, tek sustručnjacima. Ne zaboravimo, u PHJ obećana nam jasnoća, preciznost i jednostavna upotrebljivost kao izrazita prednost u odnosu na HP.

(Svršetak u idućem broju.)

16 U HP navode se ž, y, š, ali uz razjašnjenje i odgovarajući način bilježenja, kosim zagradama: /z/, /y/, /s/. Stručnjaku je jasno, a fonemsko-slovno glasovne razlike ionako nisu odlučujuće za snalaženje u HP i upotrebu pravopisnih pravila jer je teorijska razina u HP razložno pojednostavljena kako bi bila prihvatljiva i korisnicima nestručnjacima.